

FEMINISM ȘI FILANTROPIE LA CUMPĂNA VEACURILOR XIX-XX. INCURSIUNI ARĂDENE

Felicia Aneta Oarcea*

Cuvinte cheie: Arad, feminism, filantropie, reuniuni și asociații, modă, sport
Keywords: Arad, feminism, philanthropy, reunions and associations, fashion, sports

Feminism and philanthropy on the edge of the 19th–20th centuries. Highlights from Arad (Abstract)

The irreversibility of economic and socio-political changes, as well as demographic mobility, has contributed to changes in space and time perception, generating transformations reflected on the „rhythms of private, daily life”. Re-evaluating women’s role in the European society and implicitly in the Aradean society has timidly sketched the wish for a feminist activism, manifested in an associative spirit. Educated in Austro-Hungarian Empire’s schools or universities, and after 1918, in Romanian ones, they were the bears of their own ethno-confessional, linguistic or traditional identity. On the edge of the 19th–20th centuries, ladies from high society, be they Romanian, Jewish or Hungarian, established numerous reunions, societies and associations. The Great War mobilised an entire civil society – they gathered provisions for soldiers, preoccupied themselves of the fate of the war widows and orphans; Romanian women and their families participated in the Gathering of Alba Iulia on the 1st of December 1918. The ladies were captivated by fashion trends and practiced various sports. The feminine philanthropic spirit reflected itself on the school or socio-cultural structures of Arad, remodeling and integrating Romania in the new world of interbellum Europe.

L abirintul istoriei a stocat poveștile unor destine feminine, capabile prin propriul exemplu, să schimbe percepțiile și mentalitățile deseori eronate ale societății contemporane lor. Descendente ale unor însemnate familii aristocratice ori provenite din rândurile micii nobilimi, a burgheziei înstărite, a intelectualității vremii și a celor iubitori de carte, doamnele din înalta societate s-au străduit să „reinstaurareze cele mai înalte valori ale spiritului și ale sensibilității”¹.

Educația din sânul familiei și accesul la învățământul superior au deschis noi orizonturi spațio-temporale, care au înlesnit contactul cu civilizația occidentală. Transformările din „ritmurile vieții cotidiene” au generat timid reevaluarea rolului femeii în societatea europeană a veacurilor XIX-XX, cristalizând un activism feminin asociaționist. Lumea cosmopolită a trasat tendința de conservare a identității cultural-naționale, integrată în multietnicitatea, plurilingvismul și multiconfesionalitatea acelor timpuri.

Indiferent de identitatea etno-confesională, ele s-au remarcat prin acte de caritate, au înființat numeroase reuniuni, societăți și asociații, prin intermediul cărora organizau baluri, serate dansante, expoziții ori practicau diverse sporturi.

Feminism și filantropie

Profundele legături ale familiei Sina cu personalitățile și familiile aristocratice arădene s-au răsfrânt în acțiuni filantropice. Model de convingere și devotament, baroneasa Ifigenia Sina (1815–1884), văduva lui Simion Sina, a donat „1000 jugăre cadastrale”, în 8/20 noiembrie 1883, pentru construirea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, după ce în urmă cu două decenii a contribuit financiar la edificarea Catedralei Ortodoxe Române „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”.

Contemporană acesteia, macedoromâncă la rândul ei, Ecaterina Mocioni de Foeni (1809–1878)², devenită prin căsătorie „de Mocioni” și nepoatele sale, Ecaterina și Eugenia au continuat

* Complexul Muzeal Arad, P-ța G. Enescu nr. 1, felly_oarcea@yahoo.com.

¹ Ionela Simona Mircea, *Un secol de modă în imagini de epocă (1840–1947)*, Alba Iulia (2012), 57.

² Complexul Muzeal Arad, *Colecția de Istorie, Fond Muzeu Oraș* (în continuare C.M.A., C.I., F.M.O.), nr. inv. 7483, Ecaterina de Mocioni (Fig. 1).

Fig. 1. Ecaterina de Mocioni / Ecaterina of Mocioni

actele de caritate, alături de unchii și frații lor³. Despre stăpâna de la Căpâlnaș, monograful și profesorul doctor în teologie Teodor Botiș, apropiat al familiei, nota că s-a remarcat „prin sufletul nobil, din care au izvorât un adânc sentiment religios, o pilduitoare dragoste de neam, o pasionată iubire de artă și mai presus de toate o dărnicie proverbială”⁴. Urmându-i exemplul, nora sa, fermecătoarea Therezia de Mocioni (1859–1934), cu vocea-i excepțională, încânta personalitățile care poposeau în saloanele „micului Trianon”. Memorabilele întâlniri politice și literare erau deseoriacompaniate de cântecele interpretate la pian de Franz Liszt ori Alexandru de Mocioni. Splendoarea locului egala plăcerea pentru deseale călătorii prin Imperiul Austro-Ungar ori la propriile palate din Budapesta, unde Therezia rămânea alături de ficele și cumnata ei, Elena de Mocioni. Prezența lor în cercurile înaltei societăți a „patroneselor” din capitala Ungariei nu era un lucru neobișnuit. În 1911, au participat la balul jubiliar al Societății „Petru Maior” de la Pester Lloyd⁵.

³ Maria Berényi, *Familii și personalități macedo-române din Pesta (sec. XVIII-XX)*, Giula (2017), 238; *Biserica și școala*, Arad, VII (1883), nr. 9 (4/16 decembrie), 427.

⁴ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Timișoara (2003), 118.

⁵ Elena Rodica Colta, Prezențe feminine în viața arădeană până la Unire, *Simpozion. Comunicările celui de-al XIX-lea simpozion al cercetărilor românilor din Ungaria*, Giula (2010), 74–75.

Fig. 2. Ecaterina (Tinka) de Mocioni (căsătorită Teleki) / Ecaterina (Tinka) Mocioni (after marriage name Teleki)

Aleasa educație o trădează cărțile în germană, franceză, maghiară, română pe care le citeau, bogata corespondență în diverse limbi ori Cartea de Aur a familiei Mocioni, păstrată în patrimoniul Bibliotecii Județene. Era o normalitate. Cele două conflagrații mondiale și instaurarea regimului comunist au schimbat soarta familiei. Memoria colectivă a păstrat în ungherele sale povești despre ultima moștenitoare a Căpâlnașului, Ecaterina (Tinka) de Mocioni (1893–1959)⁶, căsătorită cu contele Eugen Teleki (1880–1947). S-a stins în sărăcie, iar fiul lor Eugen Teleki junior (1920–1989), școlit la Oxford, supranumit „contele boschetar”, avea să fie găsit fără suflare în gara din Zam. S-a sfârșit o lume, una în care aristocratele Mocioni au creionat prestigiul Aradului în Europa acelor timpuri⁷.

⁶ C.M.A., C.I., F.M.O., nr. inv. 7516, Ecaterina (Tinka) de Mocioni (căsătorită Teleki), (Fig. 2).

⁷ Elena Rodica Colta, Modele de viață. Istoria familiei aromâne Mocsonyi de la Căpâlnaș, în *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Arad (2000), 47–68; Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Contele boschetar. Maiakovski la Lipova. Povestiri de pe Valea Mureșului*, Timișoara (2015), 106–125.

Înscriindu-se în tiparele filantropismului, educației și culturii românești, Elena Ghiba Birta (1801–1864) – prin intermediul fundației omonime (2 iulie 1863), precum și a literelor testamentare – a acordat anual 12 burse de merit în valoare de 200 fl. pentru studenții cu venituri mici, „de religie ortodoxă și de origine greacă sau română din județele Bihor, Bichiș sau Cenad”⁸. Patroneasa Școlii Civile pentru Fete din Arad, cunoscută în epocă pentru numeroase donații, va fi întotdeauna pomenită în registrul persoanelor care susțineau studenții aflați în imposibilitatea de a-și plăti taxele de studii. În semn de prețuire, Școala Civilă de Stat pentru Fete îi poartă astăzi numele, Colegiul Național „Elena Ghiba Birta”. Exercițiul de recunoștință al arădenilor s-a concretizat în așezarea bustului ei, realizat de Luigi Varga, în fața amintitului edificiu, în anul 1992.

Neobositele acte de caritate ale aristocraților macedoromâni au fost completate la o scară mai mică de fundațiile înființate în mediul urban sau rural arădean. Dintre acestea o consemnăm pe cea a Petronelei Csáky, din Apatcu, apărută la începutul deceniului nouă al veacului XIX, care deținea o avere de 1.500 fl. Din aceasta s-au acordat burse, au fost premiați trei elevi în anul 1887–1888, s-a asigurat baza materială a instituției școlare și manuale școlare⁹.

Cristalizarea elitei intelectuale feminine românești în acest spațiu explică nașterea în deceniul nouă al veacului XIX a unei reuniuni ale cărei începuturi se leagă firesc de mișcarea feministă transilvăneană și europeană.

Reuniunea Femeilor Române din Arad și Provincie, constituită în 31 ianuarie 1884, a avut ca obiectiv major fondarea unei instituții de învățământ pentru tinerele românce. Susținută de soțul ei, reputatul avocat Ioan Popovici-Desseanu (1831–1893)¹⁰, Hermina (1844–1889)¹¹, născută Raț, nepoata episcopului Gherasim Raț, a reunit elitele feminine. Beneficiari ai unei alese educații, cei doi soți, reprezentanți ai micii nobilimi românești, au susținut dezideratele politice și cultural-educaționale.

⁸ Maria Bérenyi, *Personalități marcante în istoria și cultura românilor din Ungaria (sec. XIX)*, Giula (2013), 251.

⁹ Idem, *Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-XX-lea, Simpozion. Comunicările celui de-al XV-lea simpozion al cercetărilor românilor din Ungaria*, Giula (2006), 85.

¹⁰ Pentru detalii despre viața și activitatea lui Ioan Popovici Desseanu vezi Eduard Găvănescu, *Ioan Popovici Desseanu. Viața și activitatea sa*, Arad (1932).

¹¹ C.M.A., *C.I., F.M.O.*, nr. inv. 5078, Hermina Raț, căsătorită Popovici Desseanu (Fig. 3).

Fig. 3. Hermina Raț, căsătorită Popovici Desseanu / Hermina Raț, married to Popovici Desseanu

Despre Hermina, contemporanii săi păstrează amintirea unei femei frumoase și cultivate, cu o voce remarcabilă¹². Mamă a patru copii, ea a reprezentat un model de devotament, spirit filantropic și dragoste față de neam. Zestrea moștenită a transmis-o urmașilor. Fiica ei, Octavia (1879–1949) a studiat la Școala Astei din Sibiu ca bursieră a Asociației pentru Cultura Poporului Român din Arad și la Erzsébet Női Iskola din Budapesta. Asemeni contemporanelor sale, a fost profesoară la Școala Civilă Greco-Ortodoxă de Fete. Nedespărțită de prietena ei de-o viață, Hermina Ciorogariu, a modelat o generație de tinere românce, care au format elita intelectuală feminină românească interbelică¹³. Hermina Popovici-Desseanu s-a stins prea devreme, înainte de a-și vedea visul împlinit. Demersurile sale au fost continuate de pleiada doamnelor din înalta societate¹⁴, care au preluat mărteșul proiect. La îndeplinirea lui a stat organizarea unor baluri, serate etnografice, conferințe, licitații cu lucrurile de mână, care au avut ca scop promovarea valorilor culturale românești, sublinind că „...în primul rând nouă ni se cuvine mărteșul rol de

¹² Elena Rodica Colta, *Prezențe feminine...*, 76.

¹³ *Caietele Herminei*, A. Popescu, R. Țabic (editori), București (2010), 135–136.

¹⁴ Felicia Aneta Oarcea, *Școala și societatea în comitatul Arad (1867–1918)*, Arad (2012), 162.

purtătoare a culturii române pe aceste plaiuri, și apoi că a sosit în fine timpul ca noi femeile române din aceste părți să lucrăm îndoit, după ce atâta timp am fost condamnate la totala neactivitate pe acest teren cultural”¹⁵. Balurile anilor 1909–1911, desfășurate sub patronajul doamnelor române – Letiția Oncu, Marilina Bocu, Octavia Ciuhandu, Adriana Ispravnic, Eugenia Cicio Pop, Maria Botiș Ciobanu – au fost adevărate manifestații ale „geniului românesc, în care frumosul și alesul costum național dominează în plină strălucire”¹⁶.

Importanța femeii în societate a fost subliniată la Congresul de la Brașov, din 11 mai 1913, la care a participat Maria Botiș Ciobanu. „Femeia română, mama e chemată a veghea, ca o santinelă la altarul nostru național, ca să apere limba noastră strămoșească...”. Necesitatea unei conlucrări a tuturor organizațiilor de femei a dat naștere Uniunii Generale a Femeilor Române din Transilvania și Ungaria, care a priorizat ideea învățământului axat pe gospodărie, industrie casnică și extinderea rețelei instituțiilor filantropice¹⁷.

Binecuvântatul an 1913 de liniște și îndeplinire a proiectului pentru care s-au activat toate resorturile societății românești a adus cu sine zidirea unei școli pentru tinerele românce – Școala Civilă Greco-Ortodoxă Română. Puținele fonduri financiare adunate au fost întregite cu sprijinul mărinimosului basarabean Vasile Stroescu, care a donat pentru acest scop nobil 100.000 de coroane, a Consistoriului arădean și a Băncii „Victoria” (5.000 coroane). Impozantul edificiu a fost inaugurat în 25 decembrie 1913¹⁸.

Marele Război a redirecționat energiile întregii societăți civile înspre susținerea nevoilor de pe fronturi, a supraviețuirii văduvelor și orfanilor, căci lipsurile și sărăcia au măcinat familiile sfâșiate de plecarea bărbaților la luptă. Organizațiile, asociațiile, reuniunile au susținut diverse manifestații, colectând bani și alimente pentru cei năpăstuiți. Unele aristocate precum cele din familia Mocioni – Ecaterina și Eugenia de Mocioni – au stat la

Fig. 4. Elena Goldiș în costum popular /
Elena Goldiș wearing ethnic costume

căpătâiul răniților aduși de pe front la spitalele din Lipova, Făget și Neudorf¹⁹.

Urmărind cu însuflețire evoluția războiului, schimbările politico-strategice și înfrângerile suferite de Puterile Centrale, elita intelectuală a mobilizat întreaga societate pentru susținerea drepturilor naționale ale românilor. Reuniunea Femeilor Române, grupată în jurul președintei Eugenia Cicio Pop, s-a implicat în organizarea Adunării de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Eugenia Cicio Pop și Elena Goldiș, delegate cu credențional alături de familiile lor și cele ale intelectualilor timpului au luat parte la visul de unitate românesc.

Implicarea lor în societatea arădeană de la cumpăna veacurilor XIX-XX a fost una meritorie. Urmașe ale unor familii de mici nobili români ori provenite din neamul susținătorilor drepturilor

¹⁵ Rodica Herlo, Reuniunea Femeilor Române din Arad și Provincie, *Ziridava*, X (1978), Arad, 337–338.

¹⁶ *Românul*, Arad, I (1911), nr. 22 (vineri 28 ianuarie/10 februarie), 8; *Tribuna*, Arad, XVI (1912), nr. 22 (27 ianuarie/9 februarie), 5.

¹⁷ Rodica Herlo, *op. cit.*, 339–341.

¹⁸ Din anul 1913, Sofia Beleş a fost desemnată președintă a Reuniunii, iar printre membre figurau nume precum Aurelia Petran, Sofia Papp, Valeria Herbey, Eugenia Cicio Pop, Elena Goldiș, Adriana Ispravnic, Ecaterina Vășan, Maria Botiș Ciobanu, Florica Popovici, Georgiana Lugojan. Secretarul Reuniunii a fost prof. dr. Avram Sădean, iar consilieri: Vasile Goldiș, dr. I. Marșieu, dr. C. Iancu și P. Vasilon.

¹⁹ Maria Berény, *Familii și personalități*, 132–185; Adriana Czibula, O jumătate de secol la castel: Familia Mocioni din Căpâlnaș, *Momente din istoria literaturii publice*, Arad (2015), 144.

politice naționale, ele s-au remarcat prin feminism și spirit filantropic.

Descendentă a familiei de mici nobili români Luțai²⁰, care și-au întins genealogia „dinastiei preoțești” de-a lungul veacurilor, Elena Goldiș (1882–1963)²¹, absolventă a Institutului Pedagogic din Arad, învățătoare la Șeitin²², s-a căsătorit cu reputatul om politic, Vasile Goldiș, care, la rândul-i, dinspre mamă se trăgea din nobilii Cornea Barb de Ileny²³.

Casa soților Goldiș a fost locul întâlnirilor socio-culturale și politice, a apariției ziarului *Românul*, a redactării principalelor acte ale Unirii de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, a deciziilor cruciale pentru românii din aceste părți ori sediul Societății Ocrotirea Orfanilor de Război. Președinta acesteia, Elena Goldiș, a organizat serbări populare, a colectat bani și cereale pentru sprijinirea copiilor fără părinți²⁴. Cei 150 de orfani adăpostiți la Orfelinatul „Regina Maria” din Arad, cu sprijinul Prefecturii, au beneficiat în 1923 de o colecție de cereale din partea fiecărei comune²⁵. Peste ani, o regăsim în calitate de președintă a Societății Femeilor Ortodoxe Române din Arad²⁶ (1941), societate care a fost expresia „emancipării femeii”. Activitatea acesteia s-a derulat sub patronajul Bisericii Ortodoxe, Elena fiind membră a Comitetului Județean al Operelor Sociale, organism aflat în subordinea Comitetului de Patronaj Județean²⁷.

²⁰ Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobiliare române*, Cluj-Napoca (2003), 217.

²¹ C.M.A., C.I., F.M.O., nr. inv. 4005, Elena Goldiș în costum popular (Fig. 4).

²² C.M.A., C.I., *Fond Ciorogariu* (în continuare F.C.), nr. inv. 34 (*Caietele Herminei. Biografia mea III*, f. 78 (158).

²³ Sorin Mitu, *Identități moderne în Transilvania*, Cluj-Napoca (2017), 167.

²⁴ Mirela Pachița, *Câteva acțiuni umanitare organizate de femeile române în județul Arad la sfârșitul Primului Război Mondial*, Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță (editori), *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Arad (2016), 251–256.

²⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, *Fond Prefectura Județului Arad. Acte administrative (1919–1934)*, (în continuare S.J.A.N.A., F.P.J.A.), dos. 12/1923–1924, f. 82.

²⁶ Alin Ciupală, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași (2017), 159; A. M. Negru, Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feministă din anii interbelici, Anemari Monica Negru, *Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feministă din anii interbelici*, Târgoviște (2014), 14 (Societatea Ortodoxă a Femeilor Române a fost fondată în 1910 în vechiul Regat de către un grup de militante, iar din 1918 s-a aflat sub președinția Alexandrinei Cantacuzino).

²⁷ Mirela Pachița, *Organizarea și activitatea instituțiilor de ocrotire și asistență socială din județul Arad în anii 1941–1942*, Doru Sinaci, Emil Arbonie (editori), *Administrație*

Cunoscută în vremea sa ca o iubitoare de cultură, valori de patrimoniu și tradiții, la câteva luni după trecerea în neființă a soțului ei, ea i-a donat bunurile memoriale și valorile bibliofile Palatului Cultural. Energicul director, prof. dr. Lazăr Nichi, în acel an (1934) a amenajat în muzeu o sală memorială „Vasile Goldiș”²⁸. Vremurile comuniste au privat-o de statutul de odinioară, stingându-se în anul 1963.

Fig. 5. Maria Botiș Ciobanu

Asemuită „buciumanelor luptătoare, croite parcă din cremenea Apusenilor”²⁹, poeta Maria Botiș-Ciobanu (1886–1950)³⁰, „maestră de limba română”, profesoară a copiilor notarului Vasile Drăgan din Nădășel (1895–1896), cadru didactic al Școlii Civile de Fete de pe lângă ASTRA Sibiu (1 februarie 1896), unde a predat caligrafia, desenul, lucrul de mână și pedagogia de casă, s-a căsătorit în anul 1901 cu reputatul profesor doctor în teologie Teodor Botiș³¹.

La cumpăna veacurilor XIX-XX, membră a Reuniunii Femeilor din Arad, cu energia-i debordantă, determinarea și dăruirea față de semeni a activat ca voluntară, membră și apoi președintă a filialei Crucii Roșii din Arad. A coordonat activitatea spitalelor, a militat pentru ameliorarea condițiilor de detenție a prizonierilor de război sârbi din

românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana, XIII, Arad (2018), 216–217.

²⁸ C.M.A., *Arhiva Palatului Cultural* (în continuare A.P.C.), document nr. 75/1934, filă neinventariată.

²⁹ Stela Simon, *Cei ce-am fost. Portrete. Istorie. Amintiri*, Timișoara (2013), 110–111.

³⁰ https://www.dacoromania-alba.ro/nr54/maria_botis_ciobanu.htm (accesat 29.08.2022), Maria Botiș Ciobanu (Fig. 5).

³¹ M. Tomov, A. Lupu, Maria Botiș (1866–1950), *Ziridava*, XI (1979), Arad, 781–782; Stela Simon, *op. cit.*, 108.

Cetatea Aradului, decimați de tifosul exantematic. Împreună cu pleiada doamnelor române din Arad, a organizat în 1927 Balul sinistraților pentru a ajuta năpăstuiții lăsați fără case de apele revărsate peste Arad³². Proiectele sale caritabile s-au concretizat în fondarea coloniei de vară de la Săvârșin (1925)³³ ori a unei Școli Elementare pentru Copiii Vagabonzi și Cerșetori (1935). Puțina tihnă ce i-o îngăduiau multiplele responsabilități o închina poeziei. Contemporanii săi, printre care și reputatul academician Nicolae Iorga afirma că „Doamna Ciobanu scrie în limba poporului și despre popor”, iar când e vorba de cochetăria țărănească și de iubirea populară din idile n-o întrece nimeni afară de Coșbuc...”³⁴. Apropiati ai cercurilor familiei Mocioni, Maria și Teodor Botiș au desfășurat de-a lungul timpului o remarcabilă activitate politică, filantropică și culturală.

Fig. 6. Adriana Ispravnic în port popular / Adriana Ispravnic wearing ethnic costume

Descendentă din neamul Codreneștilor de Pecica, întemeietorii unei „dinastii preoțești” și înrudiți cu neamul Ciorogarilor care l-a dat pe

³² C.M.A., *A.P.C.*, dos. 20/1927, f. 37–38.

³³ În așezământul de la Săvârșin, în cele patru colonii, au fost aduși în vara anului 1927, prin rotație, 100 de băieți, 100 de fete și 100 de ucenici. Erau supravegheați de un personal calificat (supraveghetor, doi pedagogi, medic etc.).

³⁴ Al. Cistelean, *Ardelencele*, Cluj-Napoca (2014), 105–106.

episcopul Romulus Ciorogariu, Adriana Ispravnic (1877–1963)³⁵, soția avocatului dr. Sever Ispravnic, absolventă a Școlii de fete, a fost vicepreședintă a Reuniunii Femeilor Române din Arad (1919). Alături de reputatele familii arădene Goldiș, Cicio Pop, Botiș, a participat la Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918³⁶. În perioada interbelică, a activat în cadrul Comitetului de Patronaj al Doamnelor din Transilvania. Vicepreședintă a Societății Doamnelor Române (1919), a militat pentru sprijinirea Școlii profesionale de Fete din Arad. În acest scop, împreună cu Reuniunea Femeilor Române, în 8 februarie 1921 a solicitat Prefecturii Arad organizarea unei seri de ceai, urmată de dans, la Hotelul „Crucea Albă”. Cu banii obținuți au amenajat un atelier de țesătorie pentru școala profesională de fete³⁷. Ca președintă a Societății „Feministe”, Adriana Ispravnic a făcut parte din Comitetul Județean al Operelor Sociale, aflat sub Comitetul de Patronaj Județean³⁸. Bogata-i activitate a contribuit la susținerea educației și culturii românești din aceste părți.

Fig. 7. Portretul Antoniei Bohus-Szögyényi / Portrait of Antonia Bohus-Szögyényi

Elita intelectuală feminină din orașul Arad a

³⁵ C.M.A., *C.I.*, *Fond Adriana și Sever Ispravnic*, nr. inv. 3, Adriana Ispravnic în port popular (Fig. 6).

³⁶ Rodica Țabic, Rememorări despre Adriana și dr. Sever Ispravnic, *Ziridava*, XXII (2000), 340–344.

³⁷ S.J.A.N.A., *FPJ.A.*, dos. 6/1921–1922, f. 1–8.

³⁸ Mirela Pachîta, Organizarea și activitatea instituțiilor de ocrotire, 216–217.

păstrat strânse legături cu reprezentantele organizațiilor din comitat, ancorate în demersurile mișcării feministe. Constituită în 1 iunie 1916, Reuniunea Femeilor Române din Șiria a funcționat sub îndrumarea președintei Valeria Ghitta, soția protopopului greco-catolic din Șiria și a vicepreședintei Veturia, născută Tudoran, soția avocatului dr. Aurel Popescu. Un preambul al acesteia a fost înființarea în baza articolului 10 din Legea XXXVIII/1868 a Societății de Economie și Industrie Casnică, cu un internat³⁹. Asemeni ei, și-a desfășurat activitatea Reuniunea Femeilor din Gurahonț și Jur, fondată în 14 ianuarie 1923, aflată sub coodonarea Emiliei Bulz. Scopul ei a fost promovarea culturii, cultivarea științelor și cunoștințelor pentru ridicarea culturală a membrilor reuniunii, promovarea educației naționale și a „instrucțiunii populare”⁴⁰.

Truda restituirii trecutului filantropic a elitei intelectuale feminine ar fi secvențială fără a aminti semnificativa implicare a doamnelor din înalta societate maghiară ori evreiască. Asociațiile, fundațiile ori reuniunile, care au luat naștere în spiritul epocii dezavuează caracterul dinamic al mișcării feministe din aceste părți.

Constituită la propunerea contesei Tereza Brunzwich, în cursul anului 1840, Asociația Doamnelor Nobile s-a aflat sub patronajul Antoniei Bohus-Szögyényi (1803–1890)⁴¹ și a baronesei Báfy Polyxena. Bunele-i intenții au fost înfrânte de impasul financiar⁴². Meritul ei a fost acela de a fi deschis primele grădinițe din Arad și Șiria. În timpul evenimentelor revoluționare pașoptiste, Antonia Bohus a amenajat cantina săracilor, creșa, un spital pentru răniți. Mai târziu, a adunat numeroase fonduri bănești, alimente și haine pentru îngrijirea lor. În anul secetos 1863, a înființat Fundația pentru Împărțirea Pâinii, scopul fiind acela de intrajutorare a celor afectați. În timpul vieții, a fondat o școală pentru copiii fără vedere și a finanțat Spitalul pentru Copii din Pesta. O parte din averea sa a lăsat-o Asociației Femeilor din Budapesta, Spitalului de Copii din Budapesta, Orfelinatlui Gospodinelor Maghiare, Orfelinatlui din Arad ori grădinițelor din Șiria și Galșa⁴³.

Demnă de menționat a fost activitatea Asociației

³⁹ S.J.A.N.A., *Fond Tribunalul Județului Arad* (în continuare *FT.J.A.*), secția III (1867–1950), registrul 44/1919–1925, f. 85 v – 86; Mirela Pachița, *Câteva acțiuni umanitare*, 253.

⁴⁰ S.J.A.N.A., *FT.J.A.*, f. 113 v – 114.

⁴¹ C.M.A., *C.I.*, *Fond Muzeul Revoluției*, nr. inv. 7170, Portretul Antoniei Bohus-Szögyényi (Fig. 7).

⁴² Lakatos Ottó, *Arad története*, II, Arad (1881), 113–114.

⁴³ Pentru detalii vezi: Márki Sándor, Csécsi Imre, *Emlékkönyv világosi Bohus Jánosné magyarszögyéni Szögyényi Antónia szobrának leleplezése alkalmából*, Arad (1910).

Civile de Caritate a Femeilor din Arad, înființată în anul 1841. Ea a reunit doamne din înalta societate, care prin cotizații și donații au contribuit la ajutoarea copiilor orfani și săraci, a femeilor nevoiașe, bolnave, a lehzelor și văduvelor. Primarul Salacz Gyula, consilier regal, a îndeplinit funcția de președinte, doamna Purgly de vicepreședintă, cea onorifică revenindu-i dnei Scherz. La debutul veacului XX, în fruntea ei se afla Éles Ármin și Sir Leopold. O importantă realizare a fost înființarea unei cantine populare pe timp de iarnă. Mesele acordate la prânz erau fie la preț redus, fie gratuite. Fondurile⁴⁴ erau sporite prin organizarea unor baluri ori concerte caritabile. Protipendada feminină maghiară s-a străduit să ofere toată afecțiunea copiilor sărmani și celor năpăstuiți de soartă⁴⁵.

Reputata familie Wenckheim, deținătoarea unor întinse domenii în comitatul Arad, la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, a derulat o apreciabilă activitate filantropică. Fundația Krisztinei Wenckheim (1849–1924), înființată în 1892, cu sediul la Gyula, a sprijit școlile și grădinițele aflate pe domeniul Sebiș, fie prin susținerea salarizării dascălilor, fie prin asigurarea bazei materiale. În jurul anului 1910, ea a contribuit cu 400 de coroane la întreținerea școlii și la asigurarea locuinței pentru învățător într-o casă domeniială din Moneasa⁴⁶. Dedicată proiectelor caritabile, nu și-a neglijat atribuțiile de mamă și soție, reprezentând un model de devotament și filantropie.

Acțiunile caritabile ale marilor aristocrate maghiare au fost îmbogățite la o scară mai mică de alte fundații și societăți. Fundația Emiliei Kaszap și a lui Nagy Sándor a luat ființă în baza literelor testamentare din 27 iulie 1882, intrată în vigoare în 5 februarie 1885. Din averea fundației de 1000 frt. și din dobânzi s-a acordat un premiu unui elev talentat care scria o poezie inspirată din istoria Ungariei⁴⁷. Societatea Misiunea Socială a Femeilor Catolice din Arad a solicitat prefectului de poliție

⁴⁴ În 1890, fondul bănesc a sporit la 31.411 frt. și 59 cr. Înainte cu un an, cu suma de 2507 frt. și 3 cr. au fost susținuți 14 băieți: 6 au urmat cursurile școlii civile, iar 7 pe cea elementară comunală, un copil de 5 ani frecventa grădinița – și 6 fete: 5 dintre ele au urmat cursurile școlii comunale elementare, iar cea de 13 ani a învățat croitoria.

⁴⁵ Némethy Károly, *Aradváros tanügyi története*, Arad (1890), 365–367; Eugen Glück, *Comunitățile israelite arădene în perioada anilor 1848–1918, Identitate, alteritate, multiculturalitate*, Arad (2001), 234–235.

⁴⁶ Felicia Aneta Oarcea, *Moneasa. Monografie*, Arad (2016), 340.

⁴⁷ Himpfner Béla, *Az Aradi királyi főgymnasium története*, Arad (1896), 139–141.

sprijin în organizarea unei solemnități, în parcul de pe malul Mureșului, în data de 3 iulie 1921. Banii rezultați urmau a fi folosiți în scopuri caritabile⁴⁸.

Însemnata contribuție filantropică a elitei feminine evreiești, provenită din sânul reputatelor familii Neumann, Fischer, Hirschl, Goldschmidt, a constituit un capitol aparte a societății arădene de la cumpăna veacurilor XIX-XX.

Maria Neuman, născută Fürst, soția lui Daniel, președinta Societății Arădene a Femeilor Evreice (1867) a înființat o cantină a săracilor. Alături de soțul ei, a susținut și organizat diverse activități culturale și de întraajutorare, au înființat școli și grădinițe⁴⁹.

Fig. 8. Celia Goldschmidt

⁴⁸ S.J.A.N.A., *FPJA.*, dos. 6/1921–1922, f. 11, 13,

⁴⁹ Gheorghe Lanevschi, Rolul familiei baron Neumann în viața Aradului, *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad (2002), 436.

Apreciata Fundație a Fischer Elis a ridicat un palat pentru ocrotirea fetelor orfane, care astăzi este sediul Maternității din Arad. I s-a pus piatra de temelie în baza literelor testamentare din 1905, precum și a planului de funcționare (27 mai 1906). Edificiul monumental, cu două etaje, care a adăpostit Orfelinatul de fete, ar fi trebuit să intre în posesia comunității ebraice. Însă, în 1914 a fost rechiziționat pentru a servi ca spital militar, iar după Marele Război a fost transformat în spital obstetric. Orfelinatul a funcționat totuși în partea de clădire dinspre bulevard. Orfanele primeau o zestre de 3.000 de coroane când se căsătoreau, lenjerie intimă și de pat. De asemenea, fundația le suporta cheltuielile de logodnă și nuntă. Rezerva de 300.000 coroane a fundației a fost luată ca împrumut de război. Ca urmare a devalorizării, comunitatea s-a limitat la închirierea spațiilor⁵⁰.

Energica și nonconformista Celia (1876–1953)⁵¹, mezină familiei Goldschmidt, absolventă a Școlii Civile de Fete din Arad s-a implicat prin intermediul Fundației Goldschmidt în comitete de caritate, în organizarea unor spectacole de binefacere pentru nevoiașii comunității ebraice. Căsătoria scurtă cu dr. Hajnal Dezső (1905–1907) în luxosul Hotel Central nu a împiedicat-o să-și dedice viața educației fetiței sale Margit Erzsébet, propriei afaceri și acțiunilor filantropice. Pasionată de sport, ea a fost membră a Societății de Patinaj din Arad. Fire întreprinzătoare, Celia a deschis firma „Fortuna”, cu un împrumut de la banca fratelui ei Goldschmidt Sándor. Fiica sa, după ce a absolvit Liceul Comercial, a fost angajată la bancă, fiind prima domnișoară din Arad care avea carnet de conducere în perioada interbelică. Asocierea cu ginerele Stern József a contribuit la deschiderea a încă două case de modă „Elita” la Turnu Severin și Casa de modă „Diva”. Transformările din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și instaurarea regimului comunist au dus la naționalizarea întregii averi⁵². Rămasă în memoria colectivă pentru activitatea caritabilă, Celia a reprezentat un model de feminism, bunătate și perseverență.

Cunoscuta familie Hirschl, prin intermediul fundației înființată în 1890, a asigurat asistență

⁵⁰ Idem, Contribuția comunității evreiești la dezvoltarea urbanistică a Aradului în cursul secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX, *Minorități între identitate și integrare*, Arad (1999), 172.

⁵¹ C.M.A., *C.I., F.M.O.*, nr. inv. 8101, Celia Goldschmidt (Fig. 8).

⁵² Gheorghe Lanevschi, Povestea familiei de evrei arădeni Goldschmidt, *Identitate, alteritate, multiculturalitate*, Arad (2001), 262–264.

sanitară. Doi medici și-au oferit serviciile medicale bolnavilor cu situație materială modestă. O preocupare constantă a reprezentat-o combaterea tuberculozei. Grijă față de semeni i-a îndemnat să extindă serviciile medicale și la domiciliul celor imobilizați.

Femeie înstărită, Iuliana Döbler a stipulat în „Lăsământul” din 1902 că suma de 28.955 coroane era destinată edificării Școlii evreiești din Arad. Construcția a fost finalizată în anul 1905, cu sprijinul membrilor comunității ebraice și a familiei Neumann, care a donat 20.000 de coroane în acest scop⁵³. Numeroasele asociații ale comunității ebraice⁵⁴ au derulat semnificative proiecte caritabile⁵⁵.

Universul filantropic, învăluit în feminism, ascundea o viață mondenă demnă de „Mica Vienă”. Abonate la revistele epocii, doamnele își comandau ținutele de la diverse case de modă pentru a lua parte la balurile ori seratele dansante și literare. Lesne de observat! Numeroasele fotografii păstrate în colecțiile particulare ori muzeale, obiecte personale, rochii, pălării ori pantofi reconstituie întocmai unor crochiuri lumea modei de odinioară.

Modă și sport

Din a doua jumătate a veacului al XIX-lea a sporit numărul magazinelor de confecții, a caselor de modă și a atelierelor de croitorie. Magazinele de confecții ale lui Bruner Béla, Meisl și Adler, casele de modă ale lui Probst Károly și ale fraților Deutsch au răspuns trendurilor vestimentare ale epocii, mai ales că librăria lui Klein Mór junior aducea reviste de profil – „Chic Parisien”, „Blouse Album”, „Le grand Chic” ori „Wiener Chic” – care stimulau creativitatea confecționarilor⁵⁶. Vrajite de tendințele modei de la finele veacului al XIX-lea și debutul următorului, doamnele – în crinolină, în tafta broșată cu veluri, în culori ce valorizau pielea albă, cu pălării fistichii ori cu o fustă în clini, cu o jachetă care scotea în evidență silueta, ce rivalizau

cu costumele de călătorie ori cu cele tradiționale îmbrăcate la anumite evenimente – s-au remarcat tot mai pregnant în acele timpuri.

Mișcarea feministă a luat amploare după Marele Război. Reevaluarea rolului femeii în societate, accesul la educație, implicarea în viața educațională și culturală, practicarea sporturilor – patinajul, tenisul, ping-pongul, înotul ori scrima – au deschis noi orizonturi de afirmare într-o lume dominată de bărbați. Arădențele au marcat la feminin istoria sportului, obținând rezultate excepționale. Aszlan Baba a fost campioană la tenis din 1907. Până în anii 1932–1933, a câștigat 43 de premii și 35 premii de onoare⁵⁷. Berthe Baba (n. 1915, Aradul Nou), jucătoare de tenis, membră a Clubului de Tenis din Aradul Nou, a practicat și alte sporturi precum patinajul, înotul și ping-pong-ul. Horvath Ica (născută Mailat, 1910) a obținut la vârsta de 10 ani premiul întâi la floretă, la concursul organizat la Ineu. Horovitz Boriska (n. 1895, Arad), membră în Clubul Regata Arad și Asociația de Patinaj din Arad, s-a remarcat la echitație, tenis, înot, vâslit și ping-pong. De-a lungul carierei și-a adjudecat numeroase premii de onoare. Kradigathy Baba (n. 1916), membră a Societății de Patinaj Arad, a câștigat ca tenismenă campionatul de junioare de la Arad (1932). Obetko Saczi, șefa secției de tenis a Clubului Sportiv „Elias” și membră în comitetul Societății de Patinaj, a jucat tenis, obținând rezultate notabile la concursurile de la Timișoara, Békéscsaba, Arad, Oradea. Deținea peste 76 de premii și plachete și 10 premii de onoare. Somogyi Clari (n. 1914, Arad), membră a Societății de Patinaj din Arad, câștigătoare a campionatului de tenis al Banatului (1929), apoi a celor de la Deva, Reșița, Oradea și Arad, a primit 12 premii și numeroase plachete. Szécsi Szigethi Baba (n. 1912, Arad), membră a Societății de Patinaj din Arad, avea în palmares peste 30 de premii de onoare (1929)⁵⁸. Și registrul sportivelor ar putea continua...

Succinta incursiune în labirintul feminismului filantropic arădean la cumpăna veacurilor XIX-XX trădează văditele schimbări ale mentalităților despre rolul femeii în societate. Crescute sub semnul dragostei pentru carte și educație, ancorate în valorile fundamentale ale omenirii, ele au fost primii dascăli ai familiei. Influențe în cercurile înaltei societăți, elitele feminine au pășit pragul marilor centre universitare din Imperiu ori, mai târziu, din România interbelică. Schimbătoarele timpuri au

⁵³ *Capsula timpului: Scurt istoric al Școlii Civile Evreiești din Arad*, document descoperit în vara anului 2021, cu prilejul lucrărilor de reabilitare a clădirii.

⁵⁴ Asociația femeilor izraelite din Buteni și jur care o avea ca președintă în anul 1912 pe soția lui Fekete József, Asociația de binefacere a femeilor izraelite din Pecica, aflată sub îndrumarea soției lui Eliás Adolf, Asociația de binefacere a femeilor izraelite din Curtici (1907), care aveau ca scop strângerea de fonduri pentru edificarea unei sinagogi, Asociația de binefacere a femeilor izraelite din Chișineu Criș/Pădureni, condusă de soția lui Meszer Lipót, Asociația de binefacere a femeilor izraelite din Lipova, înființată în 1881.

⁵⁵ Eugen Glück, *op. cit.*, 224–225, 231, 237–238.

⁵⁶ Gheorghe Lanevschi, *Aradul vremurilor demult apuse (1834–1914)*, Cluj (2005), 19–20.

⁵⁷ *Sport-Album*, Arad (1932–1933), 13.

⁵⁸ *Ibidem*, 46, 154, 157, 202, 316, 319, 331, 346.

descătușat noi energii răsfrânte în acte de caritate, opere sociale, culturale ori creatoare. Doamnele și-au exersat talentul literar, artistic, sportiv, au conștientizat factorii politici despre necesitatea educării tinerelor generații și despre dreptul la sănătate și cultură. Numeroasele fundații, asociații, reuniuni, societăți, aflate sub patronajul lor, au

înmănuncheat aplecarea spre cele mai acute nevoi ale semenilor. Modele de conviețuire și devotament, ele au confecționat un univers puternic ancorat în metamorfozele timpului istoric, unul deschis spre tinerele generații, care au datoriat de a regăsi izvorul patrimoniului identitar feminin.